

Radosław Janiak
Uniwersytet Łódzki
Instytut Archeologii

Uwagi o bezpochówkowych kurhanach kultury pomorskiej na obszarze Pojezierza Kaszubskiego

W krajobrazie kulturowym Pojezierza Kaszubskiego w młodszym i późnym okresie epoki brązu dominującą rolę w obrządku pogrzebowym odgrywały kurhany. Niekiedy tworzyły one rozległe nekropolie. Cmentarzyska zaliczone do kultury łużyckiej liczyły około 100 kurhanów (rejon Gapowa, Czystej Wody, Stężycy – dziś już niestety nieistniejące)¹, czy też ponad 120 kurhanów (Siemirowice, gm. Cewice)². Ludność kultury pomorskiej, którą można uznać za spadkobierczynię wielu elementów obrządku pogrzebowego łużyckiego środowiska kulturowego, zdecydowanie rzadziej stosowała kurhany. Związana z kulturą pomorską nekropola zlokalizowana w Brodnicy Górnej, gm. Kartuzy, liczyła już ich tylko dwadzieścia osiem. Należy jednak przypuszczać, że pierwotnie było nieco więcej³.

Ludność obydwu kultur, realizując takie założenia przestrzenne kierowała się określonymi regułami obrzędowości pogrzebowej i stosowała wprawdzie zbliżone formy kurhanów, jednak podstawowa różnica polegała na miejscu złożenia skremowanych szczątków ludzkich w obrębie nasypu⁴. W przypadku

¹ *Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen de Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr 1895*, s. 35; *Amtlicher Bericht...* 1896, s. 34; *Amtlicher Bericht ...* 1898, s. 38–39; J. Kostrzewski, *Kultura łużycka na Pomorzu*, PWN, Poznań 1958, s. 265–266.

² A. Szymańska, *Wyniki badań w Siemirowicach, woj. Słupsk, w 1974 r. a problem cmentarzysk kurhanowych kultury łużyckiej na Pomorzu Wschodnim*, „Sprawozdania Archeologiczne” 1976, t. 28, s. 133; tejże, *Cmentarzysko kurhanowe kultury łużyckiej z IV–V okresu epoki brązu w Siemirowicach, gm. Cewice (Badania w latach 1971–1974)*, „Pomorania Antiqua” 1977, t. 7, s. 315; tejże, *Wstępne uwagi nad osadnictwem na Wysoczyźnie Siemirowickiej na przełomie epoki brązu i żelaza (w związku z badaniami w Siemirowicach, gm. Cewice)*, „Pomorania Antiqua” 1981, t. 10, s. 13; A. Szymańska-Bukowska, *Łużycka nekropola w Siemirowicach k. Lęborka*, [w:] *Brusy i okolice w pradziejach na tle porównawczym*, red. H. Rząska, K. Walenta, Urząd Miejski w Brusach, Zakład Archeologii Pomorza Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Oddział w Łodzi, Brusy 2005, s. 69.

³ G. Ossowski, *Prusy Królewskie*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1879, s. 12, tabl. I.

⁴ R. Janiak, *Kurhany z młodszego okresu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na Pojezierzu Kaszubskim*, Katedra Prahistorii Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.

kurhanów kultury łużyckiej była to lokalizacja w centralnym punkcie założenia (pochówek główny). Te składane były na poziomie budowy kurhanu, a więc na stropie ówczesnego gruntu. Niekiedy w istniejący już nasyp kurhanu wkopywano pochówki, które określić można mianem towarzyszących. W przypadku kurhanów kultury pomorskiej, występujących na omawianym obszarze, zaobserwowano centralną lokalizację grobu, który stanowiła kamienna skrzynia zawierająca popielnice z przepalonymi kośćmi zmarłych. Istotnym było stwierdzenie wkopywania tych skrzyń w podłoże, jednak w taki sposób, by góra jej krawędź znajdowała się na poziomie ówczesnego gruntu.

Jednak w przestrzeni cmentarzysk obydwu wymienionych kultur, jak również zjawisk związanych z fazą wielkowiejską, przejściową pomiędzy środowiskiem łużyckim i pomorskim, zaobserwowano występowanie kurhanów pozbawionych pochówków. Należy jednak zaznaczyć, iż problem dotyczy obiektów, które już na etapie budowy, a więc intencjonalnie pozbawione były pochówków głównych. W żadnym z przebadanych obiektów nie stwierdzono śladów, które poświadczałyby na przykład zniszczenie (wyrabowanie). Badania prowadzone od początku XXI w. na nekropolach w Nowej Sikorskiej Hucie, stan. 2, gm. Stężycza oraz w Żakowie, stan. 3, gm. Sulęczyno, dostarczyły nie tylko kolejnych odkryć kurhanów bezpochówkowych, ale pozwoliły także na poczynienie istotnych obserwacji.

Na obszarze pierwszego z wymienionych cmentarzysk zainwentaryzowano ogółem 79 różnego rodzaju konstrukcji, w tym kurhanów, bezpochówkowych konstrukcji kamiennych, stel kamiennych, intencjonalnych skupisk kamieni, grobów jamowych. Jest to liczba, jak należy sądzić, niepełna, gdyż część obiektów została ujawniona dopiero w trakcie prowadzenia prac wykopaliskowych. Wyniki kilku sezonów badawczych umożliwiły wskazanie podziału przestrzeni tej nekropoli na dwie strefy. Część wschodnia obejmowała przede wszystkim dwa kurhany, z których każdy zawierał skrzynię kamienną (obiekty XVIII⁵ i XIX⁶). Charakteryzowały się one średnicą odpowiednio 4,5 m i 5 m. Zasięg tych kurhanów wyznaczał wieniec kamienny. Towarzyszyło im kilka kamiennych kopców pozbawionych pochówków.

Założenia bezpochówkowe wykazywały wzajemne podobieństwo. Obiekty oznaczone jako II (średnica 3,7 m) i XI (średnica 2,6 m)⁷, wzniesione zostały na poziomie pierwotnego gruntu, ale co znamienne przy naturalnie zalegających

⁵ Tenże, *Badania prowadzone na stanowisku 2 w Nowej Sikorskiej Hucie, gm. Stężycza, woj. pomorskie w latach 2005–2008*, [w:] *Nowe materiały kultury łużyckiej i pomorskiej z Pomorza*, red. M. Fudziński, H. Paner, S. Czopek, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2009, s. 72.

⁶ Tenże, *Kurhany z młodszych okresów epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na Pojezierzu Kaszubskim*, Katedra Prahistorii Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 127–128, ryc. 65:1–3.

⁷ Tenże, *Konstrukcje kamienne na stanowisku 2 w Nowej Sikorskiej Hucie, gm. Stężycza (badania 2002–2003)*, [w:] *XIV Sesja Pomoroznawcza. Vol. I: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, red. M. Fudziński, H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2005, s. 346.

głazach, które uznać należy za głazy narzutowe. Średnica dwóch kolejnych obiektów: VIII oraz LXXVI była taka sama i wynosiła około 2,2 m. Warto przy okazji wspomnieć, że na szczycie obiektu LXXVI ułożona została część kamienia żarnowego (leżaka)⁸. Pod wspomnianymi konstrukcjami, jak również w ich nasypach nie stwierdzono pochówków. Pomimo absencji grobów podkreślić należy staranność, z jaką zostały one wzniesione. Do ich wzniesienia wykorzystano zróżnicowany pod względem rozmiarów materiał kamienny. Zwykle duże kamienie stanowiły jądro takiego kurhanu. Płaszcz konstrukcji wykonany został przy użyciu mniejszych okazów (otoczaków). Jak można zauważyć, był to powtarzający się schemat.

Natomiast w obrębie strefy zachodniej, znacznie rozleglejszej, badania ujawniły obecność kamiennych obiektów pod względem formy zbliżonych do kurhanów, ale pozbawionych pochówków. Wyjątkowo prezentował się tu obiekt LXIX, pod którym odkryte zostały dwa niewielkie skupiska przepalonych kości ludzkich⁹.

Swoistym elementem wyznaczającym granicę między wspomnianymi dwiema strefami nekropoli w Nowej Sikorskiej Hucie był wyjątkowy pod względem rozmiarów i kształtu obiekt V, odznaczający się wrzecionowatą formą, zbliżającą go do kamiennej łodzi¹⁰, o wymiarach nieco ponad 10 m długości i około 3,5 m szerokości.

Konstrukcja ta wskazywała na powiązania ze zjawiskami charakteryzującymi obrzędowość pogrzebową ludności zamieszkującej przede wszystkim południową Skandynawię oraz Gotlandię.

Stanowisko w Hjortekrog (Västervik, Kalmar) stanowi przykład uporządkowania przestrzeni nekropoli, przy zastosowaniu charakterystycznego układu

⁸ Tenże, *Badania prowadzone na stanowisku 2 w Nowej Sikorskiej Hucie...*, s. 75. Podobne odkrycia dokonane były na obszarze cmentarzyska kurhanowego w Mściszewicach. W 2009 r. fragment kamienia żarnowego odkryty został po zewnętrznej stronie wieńca kamiennego kurhanu II. Wcześniej żarno odkryte zostało pod nasypem, niemal w centralnej części kurhanu I. Zob.: *Amtlicher Bericht ... 1901*, s. 41; L.J. Łuka, dz. cyt., s. 272; J. Woźny, *Żarna kamienne w konstrukcjach grobowych kultury pomorskiej*, [w:] *Architektura i budownictwo epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza. Problemy rekonstrukcji*, red. B. Gediga, W. Piotrowski, Polska Akademia Nauk Oddział we Wrocławiu, Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Biskupin–Wrocław 2006, s. 131. W ujęciu drugiego z wymienionych autorów (J. Woźny, dz. cyt., s. 131–133) znaleziska tego rodzaju kamieni należałoby wiązać z wierzeniami w odrodzenie się zmarłego.

⁹ R. Janiak, *Wyniki badań przeprowadzonych w 2004 roku na obszarze nekropolii kurhanowej kultury pomorskiej w Nowej Sikorskiej Hucie, gm. Steżycza, stanowisko 2*, [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada – 02 grudnia 2005*, red. G. Nawrońska, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, Elbląg 2007, s. 59, ryc. 4:1, 2

¹⁰ Tamże, s. 73–74, tabl. III; tenże, *Kamienna konstrukcja w kształcie łodzi na cmentarzysku kurhanowym w Nowej Sikorskiej Hucie, stan. 2*, pow. Kartuzi, [w:] *Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae*, red. W. Blajer, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wydawnictwo Profil-Archeo, Kraków 2012, s. 65–70.

kamiennych konstrukcji. Spośród czterech wyróżnionych na cmentarzysku zespołów takich obiektów, najważniejsze, jak należy przypuszczać, było usytuowane centralnie. To właśnie w jego obrębie obecna była kamienna łódź. Datowanie tego zespołu obiektów najprawdopodobniej przypadło na późną epokę brązu¹¹. W skład wspomnianych zespołów obiektów wchodziły kurhany, kamienne łodzie, jak również założenia na planie prostokąta określane jako *house cairns*.

Inne, odznaczające się podobnymi cechami, cmentarzysko zlokalizowano w Snäckedal (Misterhult, Smalandia)¹². W przypadku tej nekropolii, na organizację jej przestrzeni wpływ miała nie tylko kamienna łódź, ale także obecne w jej pobliżu dwa kurhany, spośród których jeden był największym tego typu założeniem na cmentarzysku. Obiekty te wyznaczały linię NE-SW, stanowiąc oś całej nekropolii. Na północ od tej osi usytuowane zostały mniejszych rozmiarów kamienne łodzie oraz kurhany. Strefę południową, natomiast, zajmowały niewielkie kurhany oraz kamienne konstrukcje na planie prostokąta (*house cairns*). Podkreślić należy, iż wszystkie te kamienne łodzie kierowały się w stronę kurhanów. Podobnie jak to miało miejsce w Hjortekrog, cmentarzysko tworzyły cztery skupiska obiektów kamiennych. Wspólną cechą tych dwóch południowo-skandynawskich nekropolii była obecność na ich terenie kamiennych łodzi¹³.

Kurhany pozbawione pochówków, co zostało już wcześniej zasygnalizowane, odkryte zostały na obszarze innej nekropolii kultury pomorskiej, zlokalizowanej na stanowisku 3 w Żakowie, gm. Sulęczyño. Kurhany rozmieszczone były na północnym stoku oraz u podstawy wzniesienia morenowego, opadającego w stronę Jeziora Gowidlińskiego. Wskazać można łącznie cztery obiekty, które wznoszono jako pozbawione grobów. Obok nich rozpoznano także trzy konstrukcje: I/2012, IV/2013 oraz V/2014 zawierające pochówki (przepalane kości ludzkie zdeponowane na poziomie ówczesnego gruntu). Odznaczały się również obecnością starannie wykonanego wieńca kamiennego. Średnica obszaru ujętego wieńcem wynosiła odpowiednio: 4 m, 7 m i 6,8 m.

Kurhan III/2013 został zlokalizowany w najwyższej położonej strefie występowania konstrukcji kamiennych. Celowo pozbawiony był wieńca kamiennego. Jego średnica wynosiła około 2,4 m. Kurhan VI/2014 także nie posiadał elementu wyznaczającego zasięg założenia, jakim był wieńiec kamienny. W przypadku tej konstrukcji średnica wynosiła 2,6 m.

Kolejny kurhan – VII/2015 – został zlokalizowany we wschodniej części cmentarzyska. Zaobserwowano, że ten całkowicie kamienny kurhan przybrał formę zbliżoną do owalu. Było to wynikiem posadowienia omawianej

¹¹ R. Bradley, D. Widholm, *Bronze Age Cosmology in the South-West Baltic, a Framework for Research*, [w:] *Stone Ships. The Sea and the Heavenly Journey*, red. D. Widholm, University of Kalmar, Lund 2007, s. 36–38, ryc. 9, 10.

¹² Tamże, s. 41–42, ryc. 13; R. Bradley, D. Widholm, *The mountain of ships. The organization of the Bronze Age cemetery at Snäckedal, Misterhult, Småland*, [w:] *On the Road. Studies in Honour of Lars Larsson*, red. B. Hårdt, K. Jennbert, D. Olausson, Almqvist & Wiksell International, Sztokholm 2007, s. 247, ryc. 2A.

¹³ R. Bradley, D. Widholm, *Bronze Age Cosmology...*, s. 44.

konstrukcji na terenie nachylonym w kierunku północnym. W odróżnieniu od wyżej przedstawionych konstrukcji, kurhan ten zaopatrzony został w wieniec kamienny, wykonany z dużych okazów. W części południowej zastosowano kamienie o długości od 0,6 m do 0,75 m, w części północnej były nieco mniejsze (długość około 0,5 m). Na podstawie występowania kamiennego wieńca stwierdzono, że pierwotnie element ten ograniczał przestrzeń o średnicy 2,8 m. Zaznaczyć można, iż kurhan VII/2015 znajdował się w wyżej położonej części cmentarzyska.

Wyjątkowym jednak, wśród obiektów bezpochówkowych był kurhan oznaczony jako II/2012. Nie posiadał on wprawdzie wieńca kamiennego, ale w porównaniu z powyżej opisanymi założeniami z tego cmentarzyska był większy. Jego średnica wynosiła około 6 metrów. Widoczny w szczytowej części wkop stanowił rezultat ingerencji w istniejący już nasyp. Na dnie wkopu, który osiągnął poziom budowy kurhanu stwierdzono przepalone kości ludzkie. Zatem wnosić można, iż pierwotnie budowla ta powstała intencjonalnie jako założenie pozbawione grobu. Z czasem uległo to zmianie. Zdecydowano się na dokonanie pochówku w jej obrębie.

Wszystkie bezpochówkowe kurhany z cmentarzyska w Żakowie zostały wzniesione przy wykorzystaniu wyselekcjonowanego pod względem rozmiarów materiału kamiennego.

W przypadku żakowskiej nekropoli można również wskazać podział jej przestrzeni na strefy obejmujące określone założenia kurhanowe. Na obszarze położnym u podstawy wzniesienia, na stoku którego rozciągało się cmentarzysko skoncentrowane zostały kurhany, które zawierały w swym centrum pochówki. Obok nich, w tej samej strefie znajdowały się różniące się od nich konstrukcją i rozmiarami niewielkie kurhany bezpochówkowe. Ta część cmentarzyska nawiązywała swą lokalizacją do południowego brzegu Jeziora Gowidlino. Druga natomiast strefa rozciągała się na północny stok oraz krawędź wzniesienia. W świetle dotychczasowych wyników badań zdominowana była przez kurhany niewielkich rozmiarów, intencjonalnie pozbawione pochówków.

Badania prowadzone na początku XX w. przez gdańskiego archeologa amatora Konrada Lakowitza w Mściszewicach, gm. Sulęcyno, koncentrowały się na tej części nekropoli, którą w młodszym okresie halsztackim użytkowała społeczność kultury pomorskiej¹⁴. Spośród 16 rozpoznanych kurhanów najprawdopodobniej pięć pozbawionych było pochówków. Z zachowanych opisów

¹⁴ Pierwotnie była to wielka nekropola zajmująca tereny wokół Jeziora Mściszewickiego. Mogła ona liczyć około 350 kurhanów (zob.: *Amtlicher Bericht... 1901*, ryc. 18; L.J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 272–273; T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, ryc. 2; M. Tuszyńska, *Z pradziejów gminy Sulęcyno*, [w:] *Kręgi kamienne i kurhany. Węsiory*, red. M. Kapusta, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Wydawnictwo Super Papier, Gdańsk–Sulęcyno 2003, s. 15–16). W latach 40. XX w. było ich już tylko nieco ponad czterdzieści (zob.: I. Brußer, *Neueingängen und Fundnachrichten im Berichtsjahr 1941*, „Gothiskandza” 1942, t. 4, s. 56).

archiwalnych kurhan II, którego średnica wynosiła 12 m, wzniesiony został na naturalnym podwyższeniu terenu. W obrębie tej konstrukcji stwierdzono obecność wyłącznie fragmentów ceramiki. Występowanie fragmentów naczyń, przy braku przepalonych kości ludzkich zarejestrowano także w nasypie kurhanu III o średnicy 9 m oraz kurhanu XIII (średnica 11 m). W odniesieniu do kurhanu XIII stwierdzono ponadto bardzo staranne wykonanie płaszcza kamiennego. Rozpoznanie kurhanów: IV i V nie ujawniło jakichkolwiek znalezisk, co w konsekwencji przyczyniło się do uznania ich za skupiska kamieni nie związane z istniejącą tu nekropolią.

Badania przeprowadzone przez autora niniejszego opracowania w 2009 r. na stanowisku 3 w Mściszewicach, gm. Sulęczyno ujawniły obecność jeszcze jednego obiektu bezpochówkowego. Kurhan I był konstrukcją całkowicie kamienną, charakteryzującą się średnicą około 5 m¹⁵. Jego zasięg wyznaczał jednak wieniec ułożony z dużych kamieni. Natomiast na południe od kurhanu, bezpośrednio przy wieńcu kamiennym – a zatem już poza zasięgiem wieńca – odkryto skupisko przepalonych kości ludzkich. Natomiast na południe od wyżej wymienionego obiektu zdeponowano intencjonalnie zniszczone prawdopodobnie dwa naczynia ceramiczne kultury pomorskiej.

Zbliżoną sytuację stwierdzono na kolejnej nekropoli użytkowanej przez ludność kultury pomorskiej w Obozinie, gm. Skarszewy. Dwa rozpoznane kurhany miały plan owalny (8 m × 6,5 m i 9,2 m × 8,5 m), co najprawdopodobniej było wynikiem destrukcji pierwotnie kolistych form. Interesującym było odkrycie żarna w obrębie jednego z tych kurhanów. Wobec braku zabytków pradziejowych interpretowano je jako skupisko kamieni zrzuconych z pól uprawnych¹⁶. Charakterystyczna dla tego cmentarzyska była obecność w pobliżu jednej z konstrukcji bezpochówkowych także dziewięciu grobów skrzynkowych, w tym jednego zawierającego maksymalną liczbę ośmiu popielnic. Groby te, co należy stwierdzić z dużą dozą prawdopodobieństwa, nie były w żaden sposób zaznaczone na powierzchni ziemi.

Na podstawie zaprezentowanych powyżej informacji wynika, że w przypadku nekropoli ludności kultury pomorskiej charakterystycznym było zjawisko wznoszenia kurhanów bez pochówków. Poza nielicznymi wyjątkami były to obiekty o stosunkowo niewielkich rozmiarach, zwykle dochodzących do 3 m średnicy. Dodatkową cechą był brak wieńca kamiennego. Sugerować można,

¹⁵ R. Janiak, *Czy w Mściszewicach odkryto kolejny pochówek kultury wielbarskiej?* [w:] *Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*, red. A. Urbaniak, R. Prochowicz, I. Jakubczyk, M. Levada, J. Schuster, Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego, Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Łódź–Warszawa 2010, s. 697–701; Tenże, *Rezultaty badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2009 roku na cmentarzysku kurhanowym w Mściszewicach, gm. Sulęczyno, stanowisko 3*, [w:] *XVII Sesja Pomorzona. Vol. 1*, red. M. Fudziński, H. Paner, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk 2011, s. 149–150, ryc. 2.

¹⁶ *Amtlicher Bericht ... 1909*, s. 28–29; L.J. Łuka, *dz. cyt.*, s. 291.

iż to właśnie idea budowli pozbawionej grobu miała wpływ na absencję tego elementu konstrukcyjnego.

Zjawisko wznoszenia kurhanów pozbawionych pochówków głównych, dla których to sypane były kurhany, znane było na omawianym terenie także w kulturze lużyckiej. Interesujących danych dostarczyły wyniki badań prowadzonych na obszarze cmentarzyska kurhanowego w Siemirowicach, gm. Cewice. Zarejestrowano tu bowiem grupę kamiennych kurhanów (II, VII, IX, XIII, XXI), które pozbawione były takich pochówków¹⁷. Natomiast w obrębie nasypów stwierdzono obecność skupisk przepalony kości ludzkich (tym towarzyszyły nieliczne fragmenty zapewne celowo zniszczonych naczyń) lub też popielnic. A zatem przesłanki te pozwalają stwierdzić, że pierwotnie budowle te powstawały jako obiekty intencjonalnie grobu pozbawione. Jednak z czasem doszło do zmiany ich przeznaczenia i dokonano wkopów w płaszcze kamienne nakrywające te kurhany, w celu złożenia w nich skremowanych szczątków ludzkich. Inną wspólną cechą czterech kurhanów było zaopatrzenie ich w wieniec kamienny. Kurhan XIII posiadał natomiast dwa koncentryczne kręgi.

Na południe od Jeziora Mściszewickiego odkryto skupisko kilkunastu kurhanów, które oznaczone zostało jako stanowisko 9 w Mściszewicach. W trakcie badań przeprowadzonych w latach 2010–2011 przebadano sześć obiektów¹⁸. Żaden z nich nie dostarczył jakichkolwiek śladów, które wskazywałyby na obecność w nich pochówków. Średnica tych założeń wynosiła od 3 m do 4 m. Również w przypadku tych konstrukcji stwierdzono selektywny dobór budulca do wykonania poszczególnych ich partii. Wszystkie kurhany pozbawione były wieńca kamiennego, pomimo tego należałoby podkreślić staranność z jaką zostały te budowle wzniesione.

Sugerować można, że zespół kurhanów oznaczony jako stanowisko 9 pierwotnie stanowił „prowincję” wielkiej koncentracji tego typu obiektów, rozmieszczonych wokół Jeziora Mściszewickiego. Prowincja ta prawdopodobnie obejmowała właśnie pozbawione pochówków kamienne założenia¹⁹. Fragmenty naczyń odkryte jedynie w nasypie kurhanu I/2010 oraz na poziomie jego budowy pozwalają przyporządkować ten obiekt do tzw. fazy wielkowiejskiej i najogólniej datować na okres halsztacki C (750–550/500 p.n.e.). Takie samo datowanie przeniesiono na pozostałe pięć kurhanów²⁰.

Kurhanom bezpochówkowym powszechnie przypisuje się funkcję symboliczną. Ich usypanie miało wiązać się z upamiętnieniem osoby, prawdopodobnie zmarłej poza społecznością, z której się wywodziła²¹.

¹⁷ A. Szymańska, *Cmentarzysko kurhanowe...*, s. 258, 265, 276, 272, 283; R. Janiak, *Kurhany z młodszych okresów...*, s. 66, 95.

¹⁸ R. Janiak, *Kurhany z młodszych okresów...*, s. 106–109, ryc. 49–54.

¹⁹ Tamże, s. 203.

²⁰ Tamże, s. 49, ryc. 55:1

²¹ Zob. T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 97; K. Häringe Frisber, *Where are the Dead? Empty Graves from early Iron Age Uppland*, [w:] *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on*

Dane porównawcze na temat obecności kurhanów bezpochówkowych pochodzą z czterech cmentarzysk znajdujących się na obszarze wschodniej Szwecji (Uppland).

Na cmentarzysku w Fullerö, spośród przebadanych łącznie dwudziestu sześciu kurhanów tylko w jedenastu odkryto przepalone kości ludzkie. Ich łączna waga wynosiła 23,5 g [sic!]. Datowanie dwóch grobów przypada na lata 600–390 p.n.e., jeden natomiast 800–480 p.n.e. Z kolei na cmentarzysku w Vallby tylko dwa kurhany (na 20 przebadanych) zawierały pochówki. Jeden z tych grobów datowany był na 520–380 p.n.e. W Snåret rozpoznano dziewięć kurhanów. Żaden z nich nie zawierał kości. Datowanie jednego z nich mieści się w przedziale 1160–970 p.n.e. W grupie siedmiu kurhanów, które odkryto w Älby, tylko jedna konstrukcja dostarczyła fragmentu przepalonej kości²².

Prezentacja powyższych przykładów kurhanów pozbawionych pochówków ukazuje różnice, jakie zaznaczają się pomiędzy konstrukcjami „łużyckimi” a wzniesionymi przez ludność kultury pomorskiej. W tej pierwszej grupie nie można wskazać różnic w budowie założeń posiadających pochówki główne od kurhanów bezpochówkowych. Chodziłoby tu przede wszystkim o obecność wieńca limitującego zasięg takiej budowli.

W obrębie kurhanów kultury pomorskiej zaznaczają się natomiast wyraźne różnice w budowie, polegające na pozbawieniu obiektów bezpochówkowych wieńca, ale także różnice w rozmiarach. Omawiane konstrukcje były zdecydowanie mniejsze. Można chyba zaryzykować stwierdzenie, że mimo wszystko były one mniej starannie wykonane. Pod względem cech konstrukcyjnych do kurhanów kultury pomorskiej nawiązywałyby budowle fazy wielkowiejskiej, zlokalizowane na stanowisku 9 w Mściszewicach.

Zatem można chyba przyjąć, iż powstawaniu takich konstrukcji towarzyszyły odmienne reguły. Kurhany pochodzące z trzech wspomnianych wyżej skandynawskich cmentarzysk (Älby, Fullerö, Snåret) dostarczyły pięciu kamieni żarnowych. Ich obecność w kontekście założeń pozbawionych przepalonych kości ludzkich stała się podstawą do wysunięcia hipotezy o użyciu tych żaren do mielenia kości²³. Zapewne później mogły zostać one rozsypane albo w kurhanach, albo też poza ich obrębem. Zabieg taki, co chyba zrozumiałe, nie pozostawił po sobie śladów uchwytnych metodami archeologicznymi.

Nie ulega jednak wątpliwości, iż kurhany pozbawione pochówków traktowane były jako integralna część nekropoli. W przypadku cmentarzysk użytkowanych przez ludność kultury pomorskiej stanowić mogły strefę, niejako osobną, skupiającą takie obiekty. Jednak zwrócić uwagę należy także na fakt, iż wznoszone były bezpośrednio przy konstrukcjach zawierających pochówki główne.

Prehistoric Scandinavian Burial Ritual, red. T. Artelius, F. Svanberg, National Heritage Board, Sztokholm, s. 152.

²² Häringe Frisber K., *dz. cyt.*, s. 148, 150.

²³ Tamże, s. 150.

Remarks on Pomeranian culture burial-less barrows in the Kaszub Lake District

Along with typical mounds, the barrow cemeteries of the Pomeranian culture that were common in the area of the Kaszub Lake District also yielded stone structures containing no burials.

Their diameters were most often smaller than in barrows covering a centrally placed burial. Moreover, the discussed structures were typically not surrounded by a stone circle marking the perimeter. In terms of form, however, they resembled barrows: they were circular in plan and had mounds, and they undoubtedly should be regarded as an integral part of a given barrow necropolis. The structures were built of stones of selected size. Larger blocks were used for the base, while the mound was raised from smaller pieces. Burial-less barrows are interpreted as structures having a symbolic meaning.

A good example is site 2 at Nowa Sikorska Huta in Stężycza commune, where structures of the discussed type occupied one of the two identified zones of stone structures occurrence. In the second zone they occurred along with barrows containing burials. A similar situation was recorded in the cemetery at Żaków, site 3, in Sulęczyno commune. In this case, the structures with no burials co-occurred with typical barrows in the lowermost part of the cemetery, at the foot of a moraine hill. In the higher parts (the slope and edge of the hill), however, the discussed structures were predominant.